

ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ У ТВОРАХ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

Марія Верговська (м. Київ)

Описи весільної обрядовості у творчості Г. Квітки-Основ'яненка належать, мабуть, до найдавніших фольклорно-етнографічних "записів" на Харківщині. Більшість із них фіксують до найменших деталей наповнені глибоким духовним змістом прадавні звичаї й обряди, які здебільшого вийшли з побуту й забулися.

Про весільну обрядовість ідеться в прозових і драматичних творах Г. Квітки-Основ'яненка: "Маруся", "Козирдівка", "Конотопська відьма", "Божі діти", "Підбрехач" та "Сватання на Гончарівці". Змальовані письменником весільні обряди побутували на Харківщині в 20–30-х рр. XIX ст. Оскільки це літературні твори, а не етнографічні записи, то в кожному з них переважно подано лише фрагменти весілля, безпосередньо пов'язані з перепетіями твору. Проте об'єднавши всі ці фольклорно-етнографічні епізоди, не важко відтворити цілісну структуру традиційного українського весілля з усією послідовністю: домовляння про сватання, сватання, заручини, запросини на весілля, бгання короваю, дівич-вечір, весілля, перезва, рядження. Щоб скласти уявлення про достовірність відтворених Г. Квіткою-Основ'яненком обрядів, порівняймо їх із етнографічними записами.

Домовляння про сватання. Етнографічні джерела свідчать, що майже на всій території України, перш ніж засилати старостів, родичі нареченого посилали до родичів дівчини свого представника на перемови. Найдавніші етнографічні записи вказують, що цю роль виконувала жінка (мати, тітка, сестра, невістка). У записах середини XIX ст. і пізніших базується, що ця місія покладалася на чоловіків (дядька, сусіда, батька) ¹. Так, у п'єсі "Сватання на Гончарівці" домовлятися про сватання йшов батько молодого, що, очевидно,

пов'язано з переважанням патріархальних звичаїв.

Сватання, заручини. Найширше і найповніше у Г. Квітки-Основ'яненка представлене сватання. У повісті "Маруся" письменник подає обряд висватування дівчини старостами у двох варіантах: згоди і відмови. За першим разом, коли Василь прийшов свататися до Марусі, її батько Наум Дрот не дав згоди на шлюб. У цьому творі Г. Квітка-Основ'яненко послідовно описує всі ритуальні дії, кожна з яких має певне значення і заслуговує на увагу. Так, перш ніж зайти в хату, старости стукають палицями у двері тричі по три рази, сповіщаючи про свій прихід. У цей час господарі готуються до прийому старостів. Наум дістає нову свиту і пояс. Одягнувшись, він посуває хліб, що завжди був на столі, до покутя. Його жінка Настя запалила свічку "перед богами" і вбирає Марусю. Упоравшись з усім, господарі сідають на лаві і запрошують старостів. Зайшовши в хату, старости моляться Богу, кланяються батькам нареченої і дають хліб. Василь, молодий, заходить у хату разом зі старостами, але участі у сватанні не бере. Це традиційні елементи сватання, які можна знайти як у старовинних, так і в пізніших записах весільного обряду.

Старший староста виголошує традиційну промову. Це класична риторика "ловців – удалих молодців", які зустріли князя і на його прохання пішли по сліду "лисиці-куниці-красної дівичі", а слід привів їх саме до двору господаря, і тому вони просять віддати красну дівичку їхньому князеві.

З часом ця промова спрощувалася, як власне і сам весільний обряд. Так, у записах зламу XIX – XX ст. такої промови вже немає. Натомість знаходимо алегорію про слід куниці, який привів до двору дівчини, в діалогах між старостами і батьками нареченої. Подібна промова

ва зафіксована в етнографічних записах О. Терещенка та П. Чубинського.

Повернемося до твору Г. Квітки-Основ'яненка. Вислухавши старостів, Наум запропонував їм випити по чарці. Це одна з давніх традиційних делікатних форм відмови старостам². Після цього вони забрали свій хліб і пішли із хати.

Коли Г. Квітка-Основ'яненко описує, як Василь вдруге сватався до Марусі, то першу частину сватання переказує вже стисло. Цього разу Наум був готовий прийняти хліб і зап-

росив до хати Марусю, запитавши у неї, що йому робити. За звичаєм вона підійшла до печі і мовчки колупала її на знак згоди. У цьому описі ми знову бачимо традиційний обряд сватання. При цьому детально подається і заключна частина сватання, наводяться римовані діалоги між старостами і батьками нареченої. Для підтвердження автентичності цих діалогів, подаємо їх у порівнянні із записами М. Ф. Сумцова.

<p>“– Бачите, ловці-молодці, що ви нароби-ли? Мене з жінкою смутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть, дума тут більше не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий прийнемо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм куниці та красні дівиці, так ми вас пов’яжемо і тогді усе добре вам скажемо. Дочко! Прийшла й наша черга до прикладу казати: годі лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців-молодців пов’язати?</p> <p>Іще не час було Марусі послухати – знай колупа.</p> <p>От вже мати їй каже:</p> <p>– Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди ж, іди та давай, чим людей пов’язати. Або, може, нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вмiла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, так в’яжи хоч валом, коли і той ще є”³.</p>	<p>“Батько: Бачите, ловці-молодці, що ви нароби-ли: мене з жінкою засмутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить. Так ось що ми зробимо: доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили за те, що ми передержуєм куницю – красную дівицю, то ми вас перев’яжемо і тоді усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла черга і нам до прикладу казати, годі піч колупати, а чи нема чим цих ловців-молодців пов’язати? (Дочка мовчить, колупає піч)</p> <p>Мати. Чи чуєш, що батько каже? Йди, та давай чим людей перев’язати! А може нічого не придбала, та з сорому піч колупаєш? Не вмiла матері слухати, не вчилася прясти, не зробила рушників?”⁴</p>
--	--

Ці записи розділяє майже століття, але в них збігається не тільки зміст, а й усталені фрази-кліше діалогу учасників обряду.

Не оминаючи жодної деталі, Г. Квітка-Основ'яненко послідовно описує всі усталені обрядові дії сватаної дівчини: Маруся винесла на дерев'яній тарілочці покладені хрест-на-хрест два довгі рушники і положила їх на “хліб святий”, вдарила три поклони перед образами, тричі поклонилася у ноги батькам, поцілувала в руку матір і піднесла старостам рушники. Старости дякують “батькові й матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу навчили... і дівочці, що рано вставала, тон-

ко пряла і хорошенькі рушнички придбала”⁵ і пов’язують один одному рушники. А молодому Марусю винесла “шовковий платок”, на який “по п’ятінкам заробляла”. Вона “затикає” його за пояс молодому, за це Василь поклав на тарілку цілкового. Усі ці обрядодії відповідають і на той час зберігали давній сакральний зміст. За свідченням Н. І. Здоровеги, вони були поширені майже на всій території України⁶. З часом більшість із них, вийшла з ужитку або спростилися у виконанні. Скажімо, забулося сакральне значення роботи, виконаної в “святу п’ятінку”, потрійних поклонів сватаної дівчини, рушників, покладених на

дерев'яній тарілці на хліб святий хрест-на-хрест... Після таких обрядин молоді кланялися батькові у ноги тричі. За третім разом батько їх благословляв. У батькове благословення Г. Квітка-Основ'яненко вводить давній народний звичай говорити навпаки, щоб не наврочити:

" – Гляди ж, зятю! Жінку свою бий і уранці, і увечері, і встаючи, й лягаючи, і за діло, і без діла, а сварись з нею поусякчас. Не справляй їй ні плаття, ні одежі; дома не сиди, таскайся по шинках та по чужих жінках; то з жінкою у парці і з діточками якраз підете у старці. А ти, дочко, мужичку не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде, то поїде у поле до хліба, а ти йди у шинок, пропивай останній шматок; пий, гуляй, а він нехай голодує; та і в печі ніколи не клопочи; нехай паутинням застелеться піч, от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, самі розум маєте, і що я вам кажу, і як вам жити, знаєте"⁷.

На цьому обрядодія сватання зазвичай завершувалася. Але в повісті Квітки-Основ'яненко ми бачимо, що вона поєднується із наступним етапом весільної драми – заручинами, що було характерно для південно-східних районів, зокрема Харківщини⁸.

У повісті "Маруся" батьки нареченої запрошують всіх до столу: "Просимо милості на хліб, на сіль і на сватання"⁹. Після цього молодих садять на покуть на посад (на причілковій лаві, молодий до покутя, а молода поряд). Батько сідає біля зятя (на чільній лаві). Старости сідають на ослоні, перед столом. Мати подає на стіл страви. На заручини були запрошені також і дружки. Вони сідають на лаві біля нареченої по чину (тобто на причілковій лаві, далі від покутя).

За таким сценарієм описується цей обряд сватання в п'єсі "Сватання на Гончарівці". Втім, поряд з обов'язковими атрибутами, які становлять основу обряду, важливу роль відіграє творча імпровізація самих учасників, які вміло пристосовують обряд до конкретних умов свого життя.

Щоб висватати дівчину, потрібно було мати неабиякий хист. Як зауважує

Г. Квітка-Основ'яненко: одні старости йшли поперецьязувані рушниками, вихваляючись, а інші – "свинячою стежкою", несучи замість хліба гарбуз. Саме завдяки хитрій дипломатії старшому старості Скорику вдається "діло все звести на лад": нелюбу Стецьку дістається гарбуз – традиційний і найпоширеніший варіант відмови старостам, – а шовкова хустка – коханому Олексієві.

Запросини на весілля. Наступним етапом у передвесільній обрядовості є запросини на весілля. Цей обряд представлений у трьох повістях Г. Квітки-Основ'яненко: "Конотопська відьма", "Божі діти" та "Козир-дівка". За звичаєм він відбувався в п'ятницю. Наречена святково вдягалася і йшла по селу запрошувати на весілля: "того дружком, того піддружим, тих у старости, тих у бояри; напросила свашок, світилок, батьків, порядчиків і всякого народу, якого треба на весілля, і у почот, і до порядку"¹⁰. Підтвердження цьому знаходимо у Н. І. Здоровеги, яка зазначає, що у п'ятницю наречена запрошувала весільну дружину¹¹. Героїні Квіткиних творів: Олена, Марфуша та Ївга були сиротами. Тому письменник звертає увагу на особливість цього обряду для нареченої-сироти, яка ходила запрошувати на весілля з розпущеною косою: "Ївга, що, як краля, йде поперед дружечок з розпущеною косою, бо сирота без матері, завітчана та убрана, так що ну!".¹² "Марфуша розрядилася по-дівоцькому і з розпущеною косою, звісно – як сирота". Порівняймо із подібним звичаєм у поховальному обряді, коли помирає хтось із батьків, то дочка йшла за труною з розплетеними косами. Але, коли покійника опускали в яму, дівчина ставала на коліна біля могили і хто-небудь з родичів швидко заплітав їй косу¹³.

Бгання короваю. У традиційному українському весіллі надзвичайно розвиненим і важливим є коровайний обряд. Його сакральне, правове й естетичне значення зумовили стійке побутування впродовж віків і до нашого часу. Цей обряд яскраво представлений у повісті "Козир-дівка". Коровай бгали в суботу. Оскільки Ївга була напівсиротою, то сама

зібрала коровайницю, а, зазвичай, це робить мати молодої. У цей день, як зазначає автор, "...бгають коровай, пісень співають, шишки ліплять, а тісто по пазухах крадуть (ритуал вкраденого тут має сакральний зміст і в такому значенні поширений у багатьох календарно-родинних обрядах); скрипники грають, дружко поштує..."¹⁴. Письменник послідовно описує всі елементи обряду випікання короваю: поблагословившись, жінки ліплять коровай, починаючи з нижнього коржа "підшови", всередину кладуть овес і гроші, зверху накладають шишки і через увесь коровай – хрест. Поверх усього прикрашають "уточками", виліпленими з тіста. В такому оздобленні короваю присутні давні священні духовні знаки народного світогляду: шишки, пташки, овес, хрест, гроші, кладуть як святощі, тобто для освячення весільного короваю, а не як символи прагматичного побажання багатства за поширеними сучасними інтерпретаціями. За свідченням дослідників, така структура короваю є традиційною¹⁵. Як піч "поспіла", коровай садовлять на лопату і дружко просять благословення у старостів: Квітка-Основ'яненко передає цей діалог. Такі діалоги-благословення були поширені у весільному обряді на терені України і застосовувалися до різних обрядодій. Після цього дружки відправляють коровай у піч. І відразу дві молодичі сідають біля печі й пильнують, щоб ніхто не підходив і не дивився, "а коли що, так зараз і відговорювали собі нищечком і спльовували через плече"¹⁶. Тут бачимо свідчення надзвичайно архаїчних уявлень про духовну дію погляду і слова.

Детально письменник описав і ритуал із діжею, в якій місили коровай. Дружко прикріплює всередині діжі чотири воскові свічки і, запаливши їх, накриває віком. Тоді дружко, піддружий і дві молодичі беруть її хрест на хрест. Стають посеред хати, під сволоком, і носять діжу, співаючи поширену пісню: "Ой, піч ходить на ногах, Діжу носять на руках. Пече ж, наша пече, Спечи нам коровай грече!"¹⁷

Вони тричі підносять діжу до сволока і цілються між собою. Так роблять

тричі. Обряд пов'язаний з віруваннями в духів предків, за якими сволок уособлював предка-Діда. Діжу підносили до сволока для благословення духами предків.

Побіжно згадується про коровайний обряд і в повісті "Божі діти": "Жінки ... ліпили коровай і діжу носили по хаті важко, з пісеньками, як закон велить"¹⁸.

У повісті "Божі діти" знаходимо згадку про дівочий вечір. Відомості обмежуються свідченням, що в цей вечір всі танцювали до півночі.

Весілля. Власне весілля найповніше і найяскравіше описане в повісті "Божі діти". Спочатку за християнським звичаєм молодих повінчали. Після того за давнім народним звичаєм кожен із них обідав зі своїм родом. Оскільки християнський звичай вінчання долучився до традиційного весільного обряду значно пізніше, то він не змінив хід давнього обряду. Підтвердження цього знаходимо в записках Г. Калиновського "З церкви, після вінчання, молодий з боярами і зі своїм почтом йде у свій, а молода – у свій же дім з дружками..."¹⁹ Після обіду з двору молодого виряджали поїзд. Аналогічний хід дії бачимо і в записках В. В. Іванова в селі Микільському Старобільського повіту Харківської губернії: "Якщо вінчаються... в день весілля, тоді жених з боярами, а наречена з дружками по своїх домівках і обідають. Після обіду споряджають жениха з поїздом"²⁰. Надзвичайний інтерес і наукову цінність має у повісті опис "весільного поїзда", в якому зафіксовані архаїчні елементи цього обряду: шестеро бояринів посідали на коні, а весільна мати виїхала верхи на кочерзі у вивернутому кожусі й у шапці поверх свого очіпка. Таке спорядження матері засвідчує давні народні уявлення про культ предків і духовну роль матері-святительки. Об'їхавши поїзд тричі і обсипаючи вівсом, горіхами і грішми, вона взяла коня, на якому сидів молодий, за уздечку і вивела з двору. У весільному поїзді рушили всі "чиновні": дружко, піддружий, двоє старостів, дві свашки і світилка з мечем у руках, завітчаним калиною, васильками і

трьома зліпленими свічками, що палали. Далі з гумором описується давній обряд, коли бояри приступом беруть двір молоді: "Тільки що стали доїжджати до двора молоді, так бояри і почали пукати з пістолів... У дворі ж молоді що діється! Батечки! Тільки почали стрільбу, зараз ворота і зачинили. Викотили велике поламане колесо від воза, давай його замість пушки піском у маточину заряджати та викидати його з колеса, мов відстрелюються, та усе з законними приговорами. От приїжджі подужали, відчинили ворота, увійшли у двір... тут хлоп'я у старости і вихватило паличку, і почало на ній верхи бігати по двору, вибрикуючи та ржучи, буцімто кінь. Староста підбіга за ним, та молить, та просить, щоб вернув коня, не мучив би його та не зноровив би його; далі дасть хлопцеві грошей, викупить паличку, і тоді йдуть вже у хату..."²¹. Схожий обряд подає М. Ф. Сумцов, посилаючись на записи Чубинського: "В Малоросії жених з поїздом знаходить за зачиненими воротами або біля обох їх кінців багато молодих парубків, озброєних палицями; вони не впускають жениха і його родичів в дім нареченої. Поїзд жениха спочатку просить, потім вступає в бійку, що закінчується переговорами і згодою захисників двору нареченої пропустити поїзд"²². (Тут і далі переклад наш – М. В.). У "Студіях з української етнографії та антропології" Хведір Вовк також згадує цей обряд трактуючи його, як "пересправи двох родів", що супроводжуються "наподобленням різних заходів для охорони, яких два ворожі роди необхідно мусіли вживати навіть і тоді, коли наставало замирення". Він стверджує, що такий обряд практикується у всіх слов'янських народів²³.

А в хаті молода сидить за столом, перед короваєм, похиливши голову, і вдає, що плаче. Грають скрипалі й цимбаліст, а дружки "на увесь голос кричать пісеньки", осміюючи молодого і його поїзд.

У повісті також описана дуже цікавий і архаїчний обряд викупу молоді. Це давній шлюбний звичай, відомості

про який знаходимо в літописах VIII–IX ст. Згодом він трансформувався і став одним із елементів весільної обрядовості. Молоду продавав її брат. Він сидів біля Марфуші з "престрашеним кийком у руках замість пістоля, утиканий усякими реп'яками"²⁴. Взявши викуп, брат пускає молодого сісти біля молоді. Схожий ритуал бачимо і в записях В. В. Іванова в слободі Шуліка Старобільського повіту Харківської губернії, коли біля молоді "стоїть декілька дітей з кийками (палицями, на яких навішані пучки житньої соломи)"²⁵ і не пускають молодого сісти біля неї, поки не отримають викуп. Далі, як зазначає автор, відбувався обряд даровизни з піснями і танцями. Про давні звичаї, які супроводжують цей обряд, дізнаємося з повістей "Козир-дівка" та "Конотопська відьма". В першій повісті письменник виділяє одну цікаву особливість – звуконаслідувальний супровід дарованих тварин: "Дружко аж охрип, мекекаючи, та хрюкаючи, та ревучи всякою скотиною, що молодим дарували"²⁶. А в другій повісті, окрім цього, автор називає ще один звичай, коли записують вугіллям на стіні те, що дарують. Підтвердження цьому знаходимо в записях В. В. Іванова на Старобільщині Харківської губернії: "Дарують хлібом, вівцями і грошима, всі подарунки дружко записує на стіні рогачем, так що після цього завжди доводиться знову обмазувати хату"²⁷.

У повісті "Божі діти" на завершення весілля, молоду везуть у двір до молодого через вогонь. Цей обряд, як пояснюють дослідники, є даниною давнім пережиткам очищувальних обрядів вогню²⁸. Як зазначає Хв. Вовк, "Передусім молода мусить перейти через очищення, щоб розвіяти сліди магічної сили, які вона могла дістати від своїх з ріжною метою, починаючи від свого увільнення аж до поневолення чоловіком. Тому молоду та цілий її поїзд переводять через вогонь"²⁹.

Перезва. Не меншою цінністю у творах Г. Квітки-Основ'яненка відзначаються описи обрядів, що відбу-

валися на другий день весілля: перезва, рядження (повісті “Божі діти”, “Козир-дівка” та “Конотопська відьма”).

Обряд перезва описаний у повісті “Божі діти”. Молоді, весільні гості йдуть по селу з піснями, музиками і танцями. Марфуша приколола на правому боці очіпка червону квітку як звістку, що вона не осоромила свого роду.

У повісті “Конотопська відьма” обряд перезва поєднаний із обрядом покривання молодої. Свідчення про те, що у понеділок молоду ведуть покривати до церкви, знаходимо у записах П. Чубинського в Харківській губернії³⁰. Коли пан Халявський везе молоду Олену покриватися до церкви, то “попереду везуть на превисоченному дрючці запаску шовкову та червону-червону, як є сама настояща калина... і коням чуби, і музиці і руки, і скрипку, і чуб, і уси червоними лентами поперецьязували...”³¹. Це традиційні обрядові символи, що мають червоний колір і демонструють цнотливість і чесність молодої.

Зовсім інакше відбуваються обряди перезва та покривання на весіллі Микити Уласовича Забрюхи із Солохою. Після шлюбної ночі весільна мати наділа Солосі “по закону” на шию хомут. А покривати її повів дружок на сміття. Така шана була нечесній молодій, яка порушила “закон”. Подібну зневагу виявляли і батькам нечесної молодої, надівали на них “ради сорома” солом’яний хомут³².

Рядження. Цей обряд також відбувався на другий день весілля. У повісті “Козир-дівка” учасники обряду “наряджались хто журавлем, хто ведмедем, хто жидівкою, були й цигани, і турки, і усяким народом переряджувались”³³. У цьому описі засвідчено давній варіант обряду, який перегукується з різдвяними рядженнями, в яких ті самі персонажі, що вказує на їхню спільну природу.

Весільна обрядовість має розвинену традицію весільного хліба. В описах весільного обряду Г. Квітки-Основ’яненка, окрім короваю, є згадки про весільний, або коровайний калач, який лежить

на столі поряд з короваем³⁴.

Завершуючи опис весілля у повісті “Божі діти”, Г. Квітка-Основ’яненко висловлює своє розуміння важливості цих обрядів, їхню високу духовну сутність і підкреслює їх правдивість: “Не від нас воно сталося, а ще діди і прадіди, та таки споконвіку люди так і женилися, і женяться. Сміються нічого – закон”³⁵. І в цьому незаперечна цінність поглядів письменника, втілених у його творах.

Аналізуючи почерпнутий із творів Г. Квітки-Основ’яненка фольклорно-етнографічний матеріал переконаємося, що це комплекс етнічної інформації, і який містить окремі архаїчні елементи. Отже твори класиків мають не лише художню, а й наукову цінність.

¹ Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К., 1974. – С. 63.

² Там само. – С. 70.

³ Квітка-Основ’яненко Г. Маруся // Квітка-Основ’яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 62–63.

⁴ Сумцов М. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. – Х., 2002. – С. 94.

⁵ Квітка-Основ’яненко Г. Зазнач. праця. – С. 63.

⁶ Здоровега Н. Зазнач. праця. – С. 68.

⁷ Квітка-Основ’яненко Г. Зазнач. праця. – С. 63–64.

⁸ Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С. 31.

⁹ Квітка-Основ’яненко Г. Зазнач. праця. – С. 64.

¹⁰ Квітка-Основ’яненко Г. Козир-дівка // Квітка-Основ’яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 257.

¹¹ Здоровега Н. Зазнач. праця. – С. 78.

¹² Квітка-Основ’яненко Г. Козир-дівка // Квітка-Основ’яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 258.

¹³ Борисенко В. Поховальні звичаї та обряди // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1994. – С. 230.

¹⁴ Квітка-Основ’яненко Г. Козир-дівка // Квітка-Основ’яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 257.

¹⁵ Правдюк О. Народне весілля на Украї-

ні // Весілля. У двох книгах. Книга 1. – К., 1970. – С. 18.

¹⁶ Квітка-Основ'яненко Г. Козир-дівка // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 257.

¹⁷ Там само. – С. 258.

¹⁸ Квітка-Основ'яненко Г. Божі діти // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 374.

¹⁹ Калиновський Г. Опис весільних українських простонародних обрядів. 1777 // Весілля. У двох книгах. Книга 1. – К., 1970. – С. 69.

²⁰ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Под ред. В. В. Иванова. – Т. 1. – Х., 1898. – С. 246.

²¹ Квітка-Основ'яненко Г. Божі діти // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 375.

²² Сумцов Н. О свадебныхъ обрядахъ, преимущественно русскихъ. – Х., 1881. – С. 15.

²³ Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 262–263.

²⁴ Квітка-Основ'яненко Г. Божі діти // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 375.

²⁵ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Под ред. В. В. Иванова. – Т. 1. –

Х., 1898. – С. 56.

²⁶ Квітка-Основ'яненко Г. Козир-дівка // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 259.

²⁷ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Под ред. В. В. Иванова. – Т. 1. – Х., 1898. – С. 17.

²⁸ Токарев С. Религиозные верования восточнославянских народов XIX – начала XX в. – М. – Л., 1957. – С. 75–79.

²⁹ Вовк Х. Зазнач. праця. – С. 262–277.

³⁰ Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. – Т. IV. – С. Пб., 1877. – С. 696.

³¹ Квітка-Основ'яненко Г. Конотопська відьма // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 187.

³² Чубинский П. Зазнач. праця. – С. 696.

³³ Квітка-Основ'яненко Г. Козир-дівка // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 259.

³⁴ Квітка-Основ'яненко Г. Божі діти // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах. – Т. 3. – К., 1981. – С. 375.

³⁵ Там само.